

เสรีภาพกับความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตย
สังเคราะห์แนวคิดเชิงปรัชญารัฐศาสตร์
FREEDOM AND RESPONSIBILITY IN DEMOCRACY
A SYNTHESIS OF POLITICAL PHILOSOPHY

ศิริกล้า แก้วสุโท^{1*}Sirikla Kaewsutho^{1*}

*Corresponding Author E-mail: kamaithonmcu@gmail.com

Received May 4, 2026; Revised July 6, 2026; Accepted July 18, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตยตามแนวคิดเชิงปรัชญารัฐศาสตร์ โดยใช้วิธีการทบทวนวรรณกรรมและการวิเคราะห์เชิงแนวคิด ผลการศึกษาพบว่า เสรีภาพมิใช่เพียงสิทธิของปัจเจกบุคคลในการแสดงความคิดเห็นหรือกำหนดวิถีชีวิตของตนเองเท่านั้น หากแต่เป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมทางการเมือง ขณะเดียวกัน ความรับผิดชอบเป็นกลไกสำคัญที่ช่วยกำกับการใช้เสรีภาพให้อยู่ภายใต้การเคารพสิทธิของผู้อื่น กติกาสาธารณะ และประโยชน์ส่วนรวม หากเสรีภาพปราศจากความรับผิดชอบ ย่อมนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ความขัดแย้ง และการบิดเบือนข้อมูล แต่หากความรับผิดชอบถูกใช้เพื่อจำกัดเสรีภาพมากเกินไป ย่อมลดทอนสิทธิและความชอบธรรมของอำนาจรัฐ บทความจึงเสนอว่า เสรีภาพกับความรับผิดชอบต้องดำรงอยู่ร่วมกันในลักษณะดุลยภาพเชิงพลวัต ผ่านองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ เสรีภาพเชิงสิทธิ ความรับผิดชอบเชิงจริยธรรม ความรับผิดชอบเชิงสถาบัน และการมีส่วนร่วมของพลเมือง เมื่อองค์ประกอบเหล่านี้ทำงานร่วมกัน จะก่อให้เกิดประชาธิปไตยที่มีคุณภาพ แข็งแรง มีความชอบธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีเสถียรภาพทางการเมือง

คำสำคัญ: เสรีภาพ; ความรับผิดชอบ; ประชาธิปไตย

¹ นักวิชาการอิสระ

¹ Independent Scholar

Abstract

This academic article aimed to analyze and synthesize the relationship between freedom and responsibility in democracy through the perspective of political philosophy. It employed a literature review and conceptual analysis. The study was found that freedom was not merely an individual right to express opinions or determine one's way of life, but also a fundamental condition for political participation. At the same time, responsibility served as an essential mechanism that guided the exercise of freedom within respect for the rights of others, public rules, and the common good. Freedom without responsibility may lead to disorder, conflict, and misinformation, whereas responsibility used excessively as a tool to restrict freedom may undermine rights and the legitimacy of state authority. Therefore, this article argued that freedom and responsibility must coexist in a dynamic balance through key components: rights-based freedom, moral responsibility, institutional responsibility, and civic participation. When these components operated together, they contributed to a mature, strong, legitimate, transparent, accountable, and politically stable democracy.

Keywords: Freedom; Responsibility; Democracy

บทนำ

เสรีภาพเป็นหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตยที่มีบทบาทสำคัญต่อการกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน โดยเป็นสิทธิที่เปิดโอกาสให้บุคคลสามารถแสดงความคิดเห็น แสดงออก รวมกลุ่ม มีส่วนร่วมทางการเมือง และดำเนินชีวิตตามความเชื่อของตนได้อย่างอิสระ อย่างไรก็ตาม เสรีภาพมิได้เป็นเพียงสิทธิส่วนบุคคลที่บุคคลสามารถใช้ได้โดยปราศจากขอบเขต หากแต่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างของสังคม กฎหมาย จริยธรรม และความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลในสังคมโดยรวม ด้วยเหตุนี้ การใช้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องดำรงอยู่ควบคู่กับความรับผิดชอบ เพื่อป้องกันมิให้การใช้สิทธินำไปสู่การละเมิดสิทธิของผู้อื่น หรือก่อให้เกิดผลกระทบต่อประโยชน์สาธารณะ

ในทางปรัชญารัฐศาสตร์ เสรีภาพได้รับการอธิบายอย่างสำคัญผ่านแนวคิดเสรีภาพเชิงลบและเสรีภาพเชิงบวก โดยเสรีภาพเชิงลบเน้นการไม่ถูกแทรกแซงจากรัฐหรือผู้อื่น ส่วนเสรีภาพเชิงบวกเน้นความสามารถของบุคคลในการกำหนดชีวิตและพัฒนาศักยภาพของตนเอง แนวคิดดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า เสรีภาพมิใช่แนวคิดที่มีความหมายเพียงด้านเดียว หากแต่เป็นแนวคิดที่ต้องพิจารณาทั้งในมิติของสิทธิส่วนบุคคล เงื่อนไขทางสังคม และความสามารถในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ดังนั้น เสรีภาพจึงไม่อาจแยกออกจากความรับผิดชอบได้ เพราะความรับผิดชอบเป็นกลไกที่ช่วยให้การใช้เสรีภาพไม่กลายเป็นการกระทำที่กระทบต่อเสรีภาพของผู้อื่นหรือบั่นทอนความสงบเรียบร้อยของสังคม (Berlin, 1969) ในสังคมประชาธิปไตยร่วมสมัย ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบมีความสำคัญมากยิ่งขึ้น เนื่องจากการขยายตัวของเทคโนโลยีดิจิทัลและสื่อสังคมออนไลน์ทำให้ประชาชนสามารถสื่อสาร แสดงความคิดเห็น และเผยแพร่ข้อมูลได้อย่างรวดเร็วและกว้างขวาง แม้ปรากฏการณ์ดังกล่าวจะสะท้อนถึงการขยายพื้นที่ของเสรีภาพ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้เกิดความเสี่ยงจากการใช้เสรีภาพโดยขาดความรับผิดชอบ เช่น การเผยแพร่ข้อมูลบิดเบือน การสร้างวาทกรรมเกลียดชัง การลดทอนคุณค่าของผู้เห็นต่าง และการขยายความขัดแย้งทางการเมืองให้รุนแรงขึ้น ปัญหาเหล่านี้ทำให้เสรีภาพซึ่งควรเป็นพลังของประชาธิปไตยอาจกลับกลายเป็นปัจจัยที่บั่นทอนคุณภาพของประชาธิปไตยได้ หากขาดจริยธรรมและความรับผิดชอบในการใช้เสรีภาพ (Sunstein, 2017) นอกจากนี้ สถานการณ์ประชานิยมในระบอบโลกยังสะท้อนให้เห็นถึงความเปราะบางของเสรีภาพทางการเมืองและเสรีภาพพลเมือง รายงาน Freedom in the World 2026 ของ Freedom House ระบุว่า เสรีภาพทั่วโลกลดลงต่อเนื่องเป็นปีที่ 20 ใน ค.ศ. 2025 โดยมีหลายประเทศประสบปัญหาการถดถอยของสิทธิทางการเมืองและเสรีภาพพลเมือง สถานการณ์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ประชาธิปไตยมีได้มั่นคงเพียงเพราะมีการเลือกตั้งหรือมีรัฐธรรมนูญเท่านั้น หากแต่ต้องอาศัยวัฒนธรรมทางการเมืองที่เคารพเสรีภาพ ความรับผิดชอบของพลเมือง และสถาบันทางการเมืองที่โปร่งใส ตรวจสอบได้ และไม่ใช้อำนาจเกินขอบเขต

ในบริบทของสังคมไทย ประเด็นเสรีภาพและความรับผิดชอบมีความซับซ้อนยิ่งขึ้น เนื่องจากเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมทางการเมือง ความสัมพันธ์ทางสังคม และการให้ความสำคัญกับความสงบเรียบร้อยของส่วนรวม การใช้เสรีภาพจึงมักถูกพิจารณาควบคู่กับความเหมาะสม ความเคารพกติกา และผลกระทบต่อสังคมโดยรวม อย่างไรก็ตาม หากสังคมให้ความสำคัญกับความสงบเรียบร้อยมากเกินไปจนละเลยเสรีภาพ ก็อาจนำไปสู่การจำกัดสิทธิและลดทอนความชอบ

ธรรมของอำนาจรัฐ ในทางกลับกัน หากเน้นเสรีภาพโดยไม่คำนึงถึงความรับผิดชอบ ก็อาจนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ความแตกแยก และความไม่ไว้วางใจในระบบการเมือง

ด้วยเหตุนี้ บทความวิชาการนี้จึงมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์และสังเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตยตามแนวคิดเชิงปรัชญา รัฐศาสตร์ โดยมุ่งเสนอให้เห็นว่า เสรีภาพและความรับผิดชอบมิใช่แนวคิดที่ขัดแย้งกัน หากแต่เป็นองค์ประกอบที่ต้องดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล เสรีภาพทำให้ประชาชนสามารถมีส่วนร่วมและตรวจสอบอำนาจได้ ขณะที่ความรับผิดชอบทำให้การใช้เสรีภาพมีขอบเขตทางจริยธรรมและสังคม เมื่อทั้งสองแนวคิดดำเนินไปด้วยกัน ย่อมนำไปสู่ประชาธิปไตยที่มีวุฒิภาวะเข้มแข็ง มีความชอบธรรม และมีเสถียรภาพทางการเมือง

แนวคิดเสรีภาพในปรัชญาการเมือง

เสรีภาพเป็นแนวคิดพื้นฐานที่มีบทบาทสำคัญในปรัชญาการเมือง โดยถูกใช้เป็นเกณฑ์ในการประเมินความชอบธรรมของระบบการเมือง และความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน แนวคิดเสรีภาพมีพัฒนาการอย่างต่อเนื่องและมีความหลากหลายในเชิงทฤษฎี ซึ่งสะท้อนถึงความพยายามของนักคิดในการทำความเข้าใจความหมายและขอบเขตของเสรีภาพในบริบทที่แตกต่างกัน

ในเชิงทฤษฎี เสรีภาพมักถูกแบ่งออกเป็นสองประเภทหลัก ได้แก่ เสรีภาพเชิงลบ ซึ่งหมายถึงการไม่ถูกรบกวนจากผู้อื่น และเสรีภาพเชิงบวก ซึ่งหมายถึงความสามารถของบุคคลในการกำหนดชีวิตของตนเอง (Berlin, 1969) ความแตกต่างระหว่างสองแนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นถึงความตึงเครียดระหว่างการคุ้มครองสิทธิส่วนบุคคลกับการส่งเสริมศักยภาพของมนุษย์

เสรีภาพเชิงลบเน้นการจำกัดอำนาจของรัฐ เพื่อป้องกันไม่ให้รัฐเข้ามายุ่งยงชีวิตของประชาชนเกินความจำเป็น แนวคิดนี้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาระบอบประชาธิปไตยแบบเสรีนิยม ซึ่งให้ความสำคัญกับสิทธิและเสรีภาพของบุคคลเป็นหลัก อย่างไรก็ตาม เสรีภาพในลักษณะนี้อาจนำไปสู่ปัญหา หากไม่มีการกำหนดขอบเขตที่เหมาะสม เนื่องจากการใช้เสรีภาพโดยไม่คำนึงถึงผู้อื่นอาจส่งผลกระทบต่อสังคมโดยรวม ในทางกลับกัน เสรีภาพเชิงบวกเน้นการสร้างเงื่อนไขที่เอื้อให้บุคคลสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองได้อย่างเต็มที่ ซึ่งอาจต้องอาศัยบทบาทของรัฐในการสนับสนุน เช่น การศึกษา สวัสดิการ และโอกาสทางเศรษฐกิจ แนวคิดนี้สะท้อนให้

เห็นว่าเสรีภาพมิได้เป็นเพียงการปล่อยให้บุคคลเป็นอิสระ แต่ต้องมีเงื่อนไขที่ช่วยให้บุคคลสามารถใช้เสรีภาพได้อย่างมีความหมาย

ในบริบทของสังคมประชาธิปไตย เสรีภาพมิได้เป็นเพียงสิทธิส่วนบุคคล แต่เป็นองค์ประกอบสำคัญของการมีส่วนร่วมทางการเมือง การแสดงความคิดเห็น การวิพากษ์วิจารณ์ และการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ล้วนเป็นรูปแบบของการใช้เสรีภาพที่มีบทบาทต่อการพัฒนาระบบการเมือง อย่างไรก็ตาม การใช้เสรีภาพในลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องคำนึงถึงผลกระทบต่อผู้อื่นและสังคมโดยรวม ในสังคมไทย แนวคิดเรื่องเสรีภาพมีความสัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับความกลมเกลียวและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การใช้เสรีภาพจึงมักถูกจำกัดด้วยแนวคิดเรื่องความเหมาะสมและความรับผิดชอบต่อบุคคล ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะเฉพาะของสังคมไทยที่แตกต่างจากแนวคิดเสรีนิยมแบบตะวันตก (ประเวศ วะสี, 2554)

โดยสรุป เสรีภาพในปรัชญาการเมืองมิใช่แนวคิดที่มีความหมายตายตัว แต่เป็นแนวคิดที่ต้องได้รับการตีความและปรับใช้ตามบริบท การทำความเข้าใจเสรีภาพในลักษณะเชิงพลวัตจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการพัฒนาระบบประชาธิปไตยที่มีความสมดุลและยั่งยืน

แนวคิดความรับผิดชอบต่อสาธารณะในการเมือง

ความรับผิดชอบต่อสาธารณะในการเมืองเป็นองค์ประกอบสำคัญที่ทำให้การใช้เสรีภาพในระบบประชาธิปไตยมีความสมดุลและไม่ก่อให้เกิดผลกระทบเชิงลบต่อสังคมโดยรวม โดยในทางปรัชญาการเมือง ความรับผิดชอบต่อสาธารณะมิได้เป็นเพียงหน้าที่ทางกฎหมาย หากแต่เป็นมิติทางจริยธรรมและสังคมที่เชื่อมโยงกับการตระหนักรู้ถึงผลกระทบของการกระทำของตนเองต่อผู้อื่น สังคมประชาธิปไตย ความรับผิดชอบต่อสาธารณะของพลเมืองเกี่ยวข้องโดยตรงกับการเคารพสิทธิของผู้อื่น การปฏิบัติตามกฎหมาย และการมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ในกระบวนการทางการเมือง ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความรับผิดชอบต่อสาธารณะมิได้เป็นข้อจำกัดของเสรีภาพ แต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เสรีภาพสามารถดำรงอยู่ได้อย่างยั่งยืน การขาดความรับผิดชอบต่อสาธารณะจะทำให้การใช้เสรีภาพกลายเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นและนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม (กรณัฐ ระบุทุกข์, 2563) ในบริบทของสังคมไทย แนวคิดเรื่องความรับผิดชอบต่อสาธารณะถูกเชื่อมโยงกับแนวคิดความเป็นพลเมืองที่ดี โดยเน้นการเคารพสิทธิ เสมอภาค และการมีส่วนร่วมในสังคม ซึ่งเป็นพื้นฐานของการดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสันติ การมีความรับผิดชอบต่อสาธารณะจึงมิใช่เพียงหน้าที่ส่วนบุคคล แต่เป็นกลไกสำคัญในการสร้าง

ความเข้มแข็งของระบอบประชาธิปไตย นอกจากนี้ ความรับผิดชอบยังมีมิติในเชิงสถาบัน โดยเฉพาะในด้านการตรวจสอบและการควบคุมอำนาจของรัฐ การมีระบบตรวจสอบที่มีประสิทธิภาพช่วยให้การใช้อำนาจเป็นไปอย่างโปร่งใสและสอดคล้องกับหลักนิติธรรม ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของความชอบธรรมของอำนาจ ในกรณีที่ขาดกลไกดังกล่าว การใช้อำนาจอาจนำไปสู่การละเมิดสิทธิและการลดทอนความเชื่อมั่นของประชาชน

ในยุคดิจิทัล ความรับผิดชอบทางการเมืองยังมีความสำคัญมากขึ้น เนื่องจากการแสดงความคิดเห็นสามารถกระทำได้อย่างรวดเร็วและแพร่หลาย การใช้เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นโดยปราศจากความรับผิดชอบอาจนำไปสู่การเผยแพร่ข้อมูลที่เป็นเท็จหรือสร้างความแตกแยกในสังคม (จิรวีลย์ น้อยผาง, 2567) ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความรับผิดชอบในปัจจุบันต้องครอบคลุมทั้งในระดับบุคคลและระดับโครงสร้าง เมื่อพิจารณาโดยรวม ความรับผิดชอบในทางการเมืองจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้เสรีภาพมีความหมายและสามารถดำรงอยู่ได้ในระบอบประชาธิปไตย การสร้างวัฒนธรรมความรับผิดชอบในสังคมจึงเป็นภารกิจสำคัญที่ต้องอาศัยทั้งการพัฒนาทางการศึกษา การสร้างจิตสำนึก และการเสริมสร้างกลไกทางสถาบันควบคู่กัน

ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบ

ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบถือเป็นแกนกลางของการอธิบายธรรมชาติของระบอบประชาธิปไตยในเชิงปรัชญาการเมือง เนื่องจากทั้งสองแนวคิดมิได้ดำรงอยู่ในลักษณะเป็นขั้วตรงข้าม หากแต่เป็นองค์ประกอบที่เกื้อหนุนและกำกับซึ่งกันและกันในลักษณะเชิงระบบ เสรีภาพเปิดพื้นที่ให้ปัจเจกบุคคลสามารถแสดงออกและมีส่วนร่วมทางการเมือง ขณะที่ความรับผิดชอบทำหน้าที่ควบคุมการใช้เสรีภาพให้สอดคล้องกับประโยชน์ส่วนรวมและไม่ละเมิดสิทธิของผู้อื่น ในทางวิชาการ แนวคิดเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทยชี้ให้เห็นว่า การใช้เสรีภาพจำเป็นต้องตั้งอยู่บนฐานของความรับผิดชอบต่อสังคม โดยพลเมืองที่มีคุณภาพต้อง “เคารพสิทธิผู้อื่น เคารพกติกา และรับผิดชอบต่อส่วนรวม” ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าความรับผิดชอบมิใช่ข้อจำกัดของเสรีภาพ แต่เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เสรีภาพมีความหมายในเชิงสังคม (กรณัฐ กระจับทุกซ์, 2563) ในมิติเดียวกัน เอกสารของรัฐสภาไทยเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ของพลเมือง ได้เน้นย้ำว่า ระบอบประชาธิปไตยมิได้ตั้งอยู่บนการมีรัฐธรรมนูญเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องอาศัยประชาชนที่มีความเข้าใจทั้ง “สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ของตน” ควบคู่กัน ซึ่งแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า เสรีภาพจะไม่สามารถนำไปสู่ประชาธิปไตยที่แท้จริงได้ หากปราศจากความรับผิดชอบของพลเมือง (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2556)

นอกจากนี้ งานศึกษาทางวิชาการเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองยังชี้ให้เห็นว่า การใช้เสรีภาพโดยปราศจากความรับผิดชอบเป็นหนึ่งในสาเหตุสำคัญของความแตกแยกในสังคม โดยเฉพาะในบริบทของสังคมไทยที่มีความหลากหลายทางความคิดเห็น การไม่เคารพสิทธิของผู้อื่นและการใช้เสรีภาพตามอำเภอใจย่อมนำไปสู่ความขัดแย้งทั้งในระดับชุมชนและระดับประเทศ (คณะอนุกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษา, 2554) ประเด็นดังกล่าวสอดคล้องกับการวิเคราะห์สถานการณ์ประชาธิปไตยไทย ซึ่งชี้ให้เห็นว่า ปัญหาสำคัญของสังคมไทยมิใช่การขาดเสรีภาพ หากแต่เป็น “การใช้เสรีภาพโดยไม่คำนึงถึงความรับผิดชอบ” อันเกิดลักษณะของการอ้างสิทธิส่วนตนโดยไม่ตระหนักถึงผลกระทบต่อส่วนรวม ซึ่งอาจนำไปสู่ความไร้ระเบียบและความขัดแย้งทางสังคม (สถาบันพระปกเกล้า, 2559)

ในเชิงโครงสร้าง ความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบยังปรากฏในรูปของ “ระบบกติกา” และ “การบังคับใช้กฎหมาย” ซึ่งเป็นกลไกสำคัญในการรักษาสมดุลของสังคมประชาธิปไตย การขาดความเข้าใจในสิทธิเสรีภาพ รวมถึงการไม่เคารพกฎหมาย เป็นปัจจัยที่ก่อให้เกิดความขัดแย้งและลดทอนความชอบธรรมของระบบการเมือง (ศาลรัฐธรรมนูญ, 2554) ขณะเดียวกัน การพัฒนาเสรีภาพในยุคดิจิทัลยังสะท้อนให้เห็นถึงความจำเป็นของความรับผิดชอบต่อระดับที่สูงขึ้น เนื่องจากการแสดงความคิดเห็นสามารถส่งผลกระทบในวงกว้างและรวดเร็ว การส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ระหว่างรัฐกับประชาชนจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของการพัฒนาประชาธิปไตยที่ยั่งยืน (พระมหาวิริยทูต วิสุทธินาโน, 2568)

เมื่อพิจารณาในเชิงสังเคราะห์ สามารถอธิบายความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อได้ในลักษณะ “ระบบเชิงพลวัต” กล่าวคือ เสรีภาพเป็นจุดเริ่มต้นของการกระทำทางการเมือง ขณะที่ความรับผิดชอบเป็นกลไกกำกับการกระทำนั้นให้สอดคล้องกับหลักการของสังคมประชาธิปไตย หากองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่งอ่อนแอ ระบบโดยรวมจะสูญเสียสมดุลตามที่กล่าวโดยสรุปว่าความสัมพันธ์ระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อมิใช่ความขัดแย้งแต่เป็นความสัมพันธ์เชิงโครงสร้างที่ต้องได้รับการปรับสมดุลอย่างต่อเนื่อง เสรีภาพที่ขาดความรับผิดชอบต่อย่อมนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ขณะที่ความรับผิดชอบต่อที่กดทับเสรีภาพย่อมนำไปสู่การจำกัดสิทธิ ดังนั้น หัวใจของประชาธิปไตยจึงมิใช่การเลือกข้างระหว่างสองแนวคิดนี้ หากแต่เป็นการสร้าง “ดุลยภาพเชิงคุณค่า” ที่ทำให้ทั้งเสรีภาพและความรับผิดชอบต่อสามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างยั่งยืน

วิกฤตของเสรีภาพในประชาธิปไตยร่วมสมัย

โลกปัจจุบันเสรีภาพในระบบประชาธิปไตยกำลังเผชิญกับความท้าทายที่มีความซับซ้อนมากยิ่งขึ้น อันเป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงของเทคโนโลยีสารสนเทศ โครงสร้างทางสังคม และพลวัตทางการเมืองที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะการขยายตัวของสื่อดิจิทัลซึ่งทำให้การเข้าถึงข้อมูลและการแสดงความคิดเห็นสามารถกระทำได้อย่างเสรี รวดเร็ว และใน

วงกว้าง แม้ว่าสถานการณ์ดังกล่าวจะสะท้อนถึงการขยายตัวของเสรีภาพในเชิงโครงสร้าง แต่ในอีกด้านหนึ่งก็ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อการใช้เสรีภาพในลักษณะที่ขาดความรับผิดชอบ เช่น การเผยแพร่ข้อมูลเท็จ การบิดเบือนข้อเท็จจริง และการใช้วาทกรรมที่สร้างความแตกแยกในสังคม ซึ่งล้วนส่งผลกระทบต่อคุณภาพของประชาธิปไตยในระยะยาว ในบริบทของสังคมไทย ปัญหาสำคัญประการหนึ่งคือการขาดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับสิทธิและเสรีภาพ รวมถึงการไม่ตระหนักถึงขอบเขตของการใช้สิทธิในสังคมประชาธิปไตย ส่งผลให้การใช้เสรีภาพบางลักษณะขัดแย้งกับหลักนิติรัฐและหลักความรับผิดชอบต่อส่วนรวม ปรากฏการณ์ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นว่า เสรีภาพมิใช่เพียงสิทธิที่สามารถใช้ได้โดยปราศจากเงื่อนไข หากแต่ต้องดำรงอยู่ภายใต้กรอบของกฎหมายและจริยธรรมทางสังคม (ปานศิริ มีผล, 2556) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความจำเป็นของการพัฒนาความรู้และจิตสำนึกของพลเมืองควบคู่กับการขยายเสรีภาพ

นอกจากประเด็นด้านความรู้และพฤติกรรมของพลเมืองแล้ว โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมยังเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิด “วิกฤตของเสรีภาพ” ในระบอบประชาธิปไตยร่วมสมัย โดยเฉพาะปัญหาความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงทรัพยากร โอกาส และอำนาจทางการเมือง ซึ่งทำให้เสรีภาพมีลักษณะไม่เท่าเทียมกันในเชิงปฏิบัติ กล่าวคือ แม้ในเชิงกฎหมายประชาชนจะมีสิทธิเสรีภาพเท่าเทียมกัน แต่ในทางปฏิบัติ กลุ่มที่มีทรัพยากรหรืออำนาจมากกว่าย่อมสามารถใช้เสรีภาพได้อย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า ส่งผลให้เกิดความรู้สึกไม่เป็นธรรมและนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม (สถาบันพระปกเกล้า, 2559) เมื่อพิจารณาในเชิงโครงสร้างการเมือง วิกฤตของเสรีภาพยังเกี่ยวข้องกับค่านิยมอันเอื้อองกลไกในการกำกับดูแลและตรวจสอบการใช้อำนาจ ทั้งในระดับรัฐและระดับสังคม การขาดระบบที่สามารถสร้างสมดุลระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อผู้อื่นที่มีประสิทธิภาพ อาจนำไปสู่สองสถานการณ์ที่เป็นปัญหา ได้แก่ การปล่อยให้เสรีภาพดำรงอยู่โดยปราศจากการควบคุมจนเกิดความไร้ระเบียบ หรือการใช้อำนาจรัฐเข้าควบคุมเสรีภาพมากเกินไปจนกระทบต่อสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน ในอีกด้านหนึ่ง วิกฤตของเสรีภาพยังสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาเชิงวัฒนธรรมทางการเมือง กล่าวคือ การขาดวัฒนธรรมประชาธิปไตยที่เน้นการเคารพความเห็นที่แตกต่าง การยอมรับกติกา และการใช้เหตุผลในการสื่อสารทางการเมือง ส่งผลให้การใช้เสรีภาพกลายเป็นเครื่องมือในการเผชิญหน้าและสร้างความแตกแยก มากกว่าการใช้เพื่อสร้างสรรค์และพัฒนาสังคมร่วมกัน

ดังนั้น เมื่อพิจารณาโดยรวม วิกฤตของเสรีภาพในประชาธิปไตยร่วมสมัยมิได้เกิดจาก “เสรีภาพ” ในตัวของมันเอง หากแต่เกิดจากการขาดดุลยภาพระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อผู้อื่น ทั้งในระดับบุคคล สถาบัน และโครงสร้างทางสังคม การแก้ไขปัญหาดังกล่าวจึงไม่สามารถอาศัยมาตรการทางกฎหมายเพียงอย่างเดียว แต่ต้องอาศัยการพัฒนาทั้งในเชิงโครงสร้างและเชิงวัฒนธรรมควบคู่กัน กล่าวคือ ต้องมีการเสริมสร้างสถาบันที่มีความโปร่งใสและตรวจสอบได้ ควบคู่กับการพัฒนาพลเมืองให้มีความรู้ ความเข้าใจ และความรับผิดชอบต่อการใช้เสรีภาพ

กล่าวโดยสรุป วิกฤตของเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยร่วมสมัยเป็นผลจากการเปลี่ยนแปลงของสังคมที่ทำให้การใช้เสรีภาพมีความซับซ้อนมากขึ้น การสร้างดุลยภาพระหว่าง

เสรีภาพกับความรับผิดชอบจึงเป็นภารกิจสำคัญของทั้งรัฐและสังคม ซึ่งจะเป็นเงื่อนไขพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยที่มีเสถียรภาพและยั่งยืนในระยะยาว

การสังเคราะห์เชิงปรัชญารัฐศาสตร์

จากการวิเคราะห์แนวคิดเรื่องเสรีภาพและความรับผิดชอบในระบอบประชาธิปไตยตามกรอบปรัชญารัฐศาสตร์ พบว่า ทั้งสองแนวคิดมีได้ดำรงอยู่ในลักษณะเป็นคู่ตรงข้าม หากแต่เป็นองค์ประกอบที่ต้องพึ่งพา เกื้อหนุน และกำกับซึ่งกันและกัน เสรีภาพเป็นเงื่อนไขพื้นฐานที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถแสดงความคิดเห็น ใช้สิทธิ แสดงออก รวมกลุ่ม และมีส่วนร่วมทางการเมืองได้อย่างเสมอภาค ขณะที่ความรับผิดชอบเป็นกลไกเชิงจริยธรรมและเชิงสังคมที่ช่วยกำกับการใช้เสรีภาพให้อยู่ภายใต้การเคารพสิทธิของผู้อื่น กติกาสาธารณะ หลักนิติธรรม และประโยชน์ส่วนรวม

ในเชิงปรัชญารัฐศาสตร์ เสรีภาพที่ปราศจากความรับผิดชอบยังทำให้การใช้สิทธิกลายเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่น การสร้างความขัดแย้ง หรือการบิดเบือนข้อมูล ในทางกลับกัน ความรับผิดชอบที่ถูกใช้โดยปราศจากเสรีภาพก็กลายเป็นเครื่องมือในการควบคุม จำกัดสิทธิ และลดทอนความชอบธรรมของอำนาจรัฐ ดังนั้น หวังใจของประชาธิปไตยจึงมิได้อยู่ที่การเลือกให้ความสำคัญกับเสรีภาพหรือความรับผิดชอบฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง หากแต่อยู่ที่การสร้างดุลยภาพระหว่างสองแนวคิดนี้ให้สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้อย่างเหมาะสม

เมื่อพิจารณาในระดับบุคคล เสรีภาพทำให้พลเมืองมีสิทธิในการคิด พูด และกระทำทางการเมือง ส่วนความรับผิดชอบทำให้การใช้สิทธินั้นไม่กลายเป็นการทำลายผู้อื่นหรือสังคม เมื่อพิจารณาในระดับสถาบัน เสรีภาพจำเป็นต้องได้รับการคุ้มครอง ขณะเดียวกันรัฐและสถาบันทางการเมืองต้องรับผิดชอบต่อการใช้อำนาจ โดยยึดหลักความโปร่งใส การตรวจสอบได้ และหลักนิติธรรม ส่วนในระดับสังคม การมีส่วนร่วมของพลเมืองจะมีคุณภาพได้ก็ต่อเมื่อประชาชนใช้เสรีภาพอย่างถูกต้อง เคารพความเห็นต่าง และคำนึงถึงผลกระทบต่อส่วนรวม

จากการสังเคราะห์ดังกล่าว บทความจึงเสนอ “FRDC Model: รูปแบบประชาธิปไตยแห่งเสรีภาพที่รับผิดชอบ” เพื่ออธิบายว่า ประชาธิปไตยที่มีคุณภาพมิได้เกิดจากเสรีภาพที่ไร้ขอบเขต และมีได้เกิดจากความรับผิดชอบที่กีดทับเสรีภาพ หากแต่เกิดจากการทำงานร่วมกันของเสรีภาพเชิงสิทธิ ความรับผิดชอบเชิงจริยธรรม ความรับผิดชอบเชิงสถาบัน และการมีส่วนร่วมของพลเมือง องค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกันในลักษณะวงจรเชิงพลวัต และนำไปสู่ประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง มีวุฒิภาวะ มีความชอบธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีเสถียรภาพทางการเมือง ดังแสดงในภาพ FRDC Model

ภาพที่ 1 ความไว้วางใจทางการเมือง

ที่มา: ออกแบบโดยผู้เขียน

จากภาพ FRDC Model หรือ “รูปแบบประชาธิปไตยแห่งเสรีภาพที่รับผิดชอบ” อธิบายให้เห็นว่า ประชาธิปไตยที่เข้มแข็งมิได้เกิดจากการมีเสรีภาพเพียงอย่างเดียว หากแต่ต้องอาศัยความรับผิดชอบต่อเป็นกลไกกำกับการใช้เสรีภาพให้ดำรงอยู่ภายใต้กติกาสาธารณะ การเคารพสิทธิของผู้อื่น และประโยชน์ส่วนรวม โมเดลนี้จึงเสนอว่า เสรีภาพและความรับผิดชอบต่อมิใช่แนวคิดที่ขัดแย้งกัน แต่เป็นองค์ประกอบที่ต้องเกื้อหนุนกันอย่างสมดุล

โครงสร้างของโมเดลประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่

- 1) Freedom หรือเสรีภาพเชิงสิทธิ หมายถึง สิทธิของประชาชนในการแสดงความคิดเห็น แสดงออก รวมกลุ่ม และมีส่วนร่วมทางการเมือง
- 2) Responsibility หรือความรับผิดชอบต่อเชิงจริยธรรม หมายถึง การใช้เสรีภาพโดยคำนึงถึงสิทธิของผู้อื่น กติกาสาธารณะ และประโยชน์ส่วนรวม

3) Democratic Institution หรือความรับผิดชอบเชิงสถาบัน หมายถึง การที่รัฐและสถาบันทางการเมืองต้องใช้อำนาจอย่างโปร่งใส ตรวจสอบได้ และอยู่ภายใต้หลักนิติธรรม และ

4) Civic Participation หรือการมีส่วนร่วมของพลเมือง หมายถึง การที่ประชาชนใช้เสรีภาพอย่างมีความรับผิดชอบในการแสดงความคิดเห็น ตรวจสอบอำนาจ และร่วมกำหนดทิศทางของสังคม

ลักษณะสำคัญของโมเดลนี้เป็นความสัมพันธ์แบบวงจรเชิงพลวัต กล่าวคือ เสรีภาพเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีสิทธิและเสียงทางการเมือง ความรับผิดชอบช่วยกำกับการใช้เสรีภาพไม่ให้ละเมิดผู้อื่น สถาบันประชาธิปไตยทำหน้าที่คุ้มครองสิทธิและตรวจสอบการใช้อำนาจ ส่วนการมีส่วนร่วมของพลเมืองทำให้ประชาธิปไตยมีชีวิตและสามารถพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง เมื่อองค์ประกอบทั้ง 4 ดำเนินไปอย่างสมดุล จะก่อให้เกิดผลลัพธ์เชิงประชาธิปไตย ได้แก่ ประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง มีคุณภาพ มีความชอบธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีเสถียรภาพทางการเมือง

ในทางตรงกันข้าม หากเสรีภาพปราศจากความรับผิดชอบ ย่อมนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ความขัดแย้ง และการบิดเบือนข้อมูล ขณะเดียวกัน หากความรับผิดชอบถูกใช้เป็นเครื่องมือกดทับเสรีภาพ ย่อมนำไปสู่การจำกัดสิทธิและละทอนความชอบธรรมของอำนาจรัฐ ดังนั้น หัวใจของ FRDC Model จึงอยู่ที่การสร้าง “ดุลยภาพระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบ” เพื่อให้ประชาธิปไตยไม่อ่อนแอจากควมไร้ขอบเขตของเสรีภาพ และไม่ถูกบิดเบือนจากการใช้อำนาจในนามของความรับผิดชอบมากเกินไป

การตีความในบริบทสังคมไทย เมื่อพิจารณาในบริบทของสังคมไทย การสังเคราะห์ดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การพัฒนาประชาธิปไตยมิได้ขึ้นอยู่กับกรอบสถาบันเพียงอย่างเดียว แต่ต้องคำนึงถึง “มิติทางวัฒนธรรม” และ “พฤติกรรมของพลเมือง” ควบคู่กัน สังคมไทยมีลักษณะของความสัมพันธ์เชิงลำดับชั้นและความสำคัญของความกลมเกลียว ซึ่งอาจส่งผลต่อการใช้เสรีภาพในลักษณะที่ระมัดระวังมากกว่าสังคมตะวันตก อย่างไรก็ตาม ในยุคปัจจุบันที่สังคมเปิดกว้างมากขึ้น การใช้เสรีภาพโดยปราศจากความรับผิดชอบได้กลายเป็นความท้าทายสำคัญ

ดังนั้น การสร้าง “พลเมืองประชาธิปไตย” ที่มีทั้งเสรีภาพและความรับผิดชอบจึงเป็นหัวใจของการพัฒนาระบบการเมืองไทย โดยต้องอาศัยทั้งการศึกษา การปลูกฝังค่านิยม และการพัฒนาสถาบันทางการเมืองให้มีความโปร่งใสและตรวจสอบได้ เสรีภาพและความรับผิดชอบมิใช่ข้อตรงข้าม หากแต่เป็น “คู่สัมพันธ์เชิงโครงสร้าง” ที่กำหนดความชอบธรรมของอำนาจใน

ระบอบประชาธิปไตย การสร้างดุลยภาพระหว่างสองแนวคิดนี้จึงเป็นเงื่อนไขสำคัญของเสถียรภาพทางการเมือง และเป็นพื้นฐานของการพัฒนาประชาธิปไตยที่ยั่งยืนในระยะยาว

สรุป

เสรีภาพและความรับผิดชอบเป็นแนวคิดพื้นฐานที่มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดในระบอบประชาธิปไตย โดยเสรีภาพทำหน้าที่เปิดพื้นที่ให้ประชาชนสามารถใช้สิทธิ แสดงความคิดเห็น แสดงออก รวมกลุ่ม และมีส่วนร่วมทางการเมือง ขณะที่ความรับผิดชอบทำหน้าที่กำกับการใช้เสรีภาพให้อยู่ภายใต้การเคารพสิทธิของผู้อื่น กติกาสาธารณะ หลักนิติธรรม และประโยชน์ส่วนรวม ดังนั้น เสรีภาพและความรับผิดชอบจึงใช้แนวคิดที่ขัดแย้งกัน หากแต่เป็นองค์ประกอบที่ต้องดำรงอยู่ร่วมกันอย่างสมดุล

จากการสังเคราะห์เชิงปรัชญารัฐศาสตร์ พบว่า เสรีภาพที่ปราศจากความรับผิดชอบอาจนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ความขัดแย้ง การละเมิดสิทธิ และการบิดเบือนข้อมูล ซึ่งทำให้ประชาธิปไตยอ่อนแอลง ในทางกลับกัน ความรับผิดชอบที่ถูกใช้เป็นเครื่องมือควบคุมเสรีภาพมากเกินไป อาจนำไปสู่การจำกัดสิทธิของประชาชนและลดทอนความชอบธรรมของอำนาจรัฐ หัวใจสำคัญของประชาธิปไตยจึงอยู่ที่การสร้างดุลยภาพระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบ มิใช่การให้ความสำคัญกับแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งเพียงด้านเดียว

บทความนี้เสนอ FRDC Model: รูปแบบประชาธิปไตยแห่งเสรีภาพที่รับผิดชอบ ซึ่งประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ ได้แก่ เสรีภาพเชิงสิทธิ ความรับผิดชอบเชิงจริยธรรม ความรับผิดชอบต่อสถาบัน และการมีส่วนร่วมของพลเมือง องค์ประกอบเหล่านี้เชื่อมโยงกันในลักษณะวงจรเชิงพลวัต โดยเสรีภาพเปิดพื้นที่ให้ประชาชนมีสิทธิและเสียงทางการเมือง ความรับผิดชอบกำกับการใช้สิทธิให้มีขอบเขตทางจริยธรรม สถาบันประชาธิปไตยคุ้มครองสิทธิและตรวจสอบการใช้อำนาจ และการมีส่วนร่วมของพลเมืองทำให้ประชาธิปไตยมีชีวิตและพัฒนาได้อย่างต่อเนื่อง

กล่าวโดยสรุป เมื่อเสรีภาพและความรับผิดชอบดำเนินไปด้วยกันอย่างสมดุล จะนำไปสู่ประชาธิปไตยที่เข้มแข็ง มีวุฒิภาวะ มีความชอบธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีเสถียรภาพทางการเมือง การพัฒนาประชาธิปไตยในสังคมไทยจึงต้องให้ความสำคัญทั้งการคุ้มครองเสรีภาพของประชาชน การปลูกฝังความรับผิดชอบของพลเมือง และการเสริมสร้างสถาบันทางการเมืองให้มีความโปร่งใสและตรวจสอบได้

ข้อเสนอแนะเชิงสังเคราะห์เพื่อการพัฒนาประชาธิปไตยแห่งเสรีภาพที่รับผิดชอบ

1. ควรส่งเสริมความเข้าใจเรื่องเสรีภาพในฐานะสิทธิที่ต้องดำรงอยู่ควบคู่กับความรับผิดชอบ เพื่อให้ประชาชนตระหนักว่า การใช้เสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยมิใช่การกระทำตามอำเภอใจ หากแต่ต้องคำนึงถึงสิทธิของผู้อื่น กติกาสาธารณะ และประโยชน์ส่วนรวม
2. ควรพัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างพลเมืองประชาธิปไตยที่มีวุฒิภาวะ โดยเน้นให้ประชาชนสามารถใช้เหตุผล เคารพความเห็นต่าง ตรวจสอบข้อมูลก่อนแสดงความคิดเห็น และมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างสร้างสรรค์
3. ควรเสริมสร้างความรับผิดชอบต่อเชิงสถาบันของรัฐและองค์กรทางการเมือง เน้นให้ความสำคัญกับความโปร่งใส การตรวจสอบได้ หลักนิติธรรม และการใช้อำนาจโดยไม่ละเมิดสิทธิขั้นพื้นฐานของประชาชน
4. ควรสร้างดุลยภาพระหว่างเสรีภาพกับความรับผิดชอบต่อสังคมประชาธิปไตย เพราะหากเน้นเสรีภาพโดยปราศจากความรับผิดชอบต่อสังคม อาจนำไปสู่ความไร้ระเบียบ ความขัดแย้ง และการบิดเบือนข้อมูล แต่หากเน้นความรับผิดชอบต่อสังคมเสรีภาพ อาจนำไปสู่การจำกัดสิทธิและลดทอนความชอบธรรมของอำนาจรัฐ
5. ควรนำ FRDC Model ไปใช้เป็นกรอบในการวิเคราะห์และพัฒนาประชาธิปไตย โดยเฉพาะในประเด็นการสร้างประชาธิปไตยที่ยั่งยืน มีวุฒิภาวะ มีความชอบธรรม โปร่งใส ตรวจสอบได้ และมีเสถียรภาพทางการเมือง

เอกสารอ้างอิง

- กรณีรัฐ รงษ์บุทกซ์. (2563). ความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยของไทย. *วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์*, 2(1), 1-11.
- เกษียร เตชะพีระ. (2562). *การเมืองไทยในยุคเปลี่ยนผ่าน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน.
- คณะกรรมการนโยบายปฏิรูปการศึกษา. (2554). *รายงานการพัฒนาความเป็นพลเมืองในสังคมไทย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- จรีวัลย์ น้อยผาง. (2567). ปัญหาทางกฎหมายว่าด้วยเสรีภาพในการแสดงความคิดเห็น: ศึกษากรณีมาตรา 14 และมาตรา 20 แห่งพระราชบัญญัติว่าด้วยการกระทำความผิดเกี่ยวกับคอมพิวเตอร์ พ.ศ. 2550 (วิทยานิพนธ์นิติศาสตรมหาบัณฑิต สาขากฎหมายมหาชน). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ประเวศ วะสี. (2554). *สังคมคุณธรรม*. กรุงเทพฯ: สสส.
- ปานศิริ มีผล. (2556). *แนวทางการเผยแพร่ประชาธิปไตยของประเทศไทยในอนาคต*. กรุงเทพฯ: สำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ.
- พระมหาวิริยยุทธ วิสุทธินาโน. (2568). เสรีภาพในการแสดงความคิดเห็นกับความรับผิดชอบของพลเมืองในสังคมประชาธิปไตย. *วารสารสังคมศาสตร์เชิงพุทธ*, 8(1), 120–135.
- ศรัณยู หมั่นทรัพย์. (2565). *ความเป็นพลเมืองไทยกับการขับเคลื่อนแผนปฏิรูปการเมือง : กรณีศึกษาการดำเนินงานของศูนย์พัฒนาการเมืองภาคพลเมือง สถาบันพระปกเกล้า*. กรุงเทพฯ: สำนักส่งเสริมการเมืองภาคพลเมืองสถาบันพระปกเกล้า.
- ศาลรัฐธรรมนูญ. (2554). *เสรีภาพและขอบเขตการใช้สิทธิในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: ศาลรัฐธรรมนูญ.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2559). *ประชาธิปไตยไทยในทศวรรษใหม่*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สถาบันพระปกเกล้า. (2559). *รายงานสถานการณ์ประชาธิปไตยไทย (KPI Yearbook 2016)*. กรุงเทพฯ: สถาบันพระปกเกล้า.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2556). *สิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- Berlin, I. (1969). *Four essays on liberty*. England: Oxford University Press.
- Sunstein, C. R. (2017). *Republic: Divided democracy in the age of social media*. Princeton University Press.